

Pobles de l'etapa de Todolella a la Balma Todolella

Popularment, el poble és conegut també com ***la Tolella***. És al sector central de la comarca, al límit amb la [província de Terol](#).

Història

La Todolella sembla d'origen musulmà i després de ser conquistada per tropes de [Jaume el Conqueridor](#) va rebre del mateix i en favor de Ramon de Caldera, [carta de poblament](#) datada a [València](#) el 2 d'agost de 1242.[1]

En 1691, aconsegueix de mans de [Carles II](#) la independència igual que els altres llogarets després de diversos segles de contínues lluites contra Morella per a aconseguir-la.

Durant la [Guerra de Successió](#) en 1710, La Todolella va ser escenari de la [batalla de la Todolella](#) al pont del riu [Cantavella](#), entre [morellans](#) botiflers i [miquelets](#).

Monuments[[modifica](#)]

Monuments religiosos[[modifica](#)]

- [Ermita de Sant Cristòfol](#)
- [Ermita de Sant Onofre](#)
- [Església parroquial de Sant Bartomeu](#)
- [Església de Saranyana](#): església parroquial del llogaret de Saranyana, dedicada a Santa Quitèria i Sant Miquel

Monuments civils[[modifica](#)]

- [Castell de La Todolella](#), del segle XIV. En el més alt de la població destaca per la seva grandesa un palau-castell de planta quadrangular i bon estil, va ser sens dubte la residència dels seus primers senyors feudals.
- Ajuntament. Edifici d'interès arquitectònic.
- Pont. Prop de la població hi ha el pont sobre el riu Cantavella construït al segle XV.
- Forat del Lladre. Situat a la mola de la Todolella.
- Mola de la Todolella. Situada en el terme d'aquesta població.
- La Presó. Situada a la plaça del poble.

Llocs d'interès[[modifica](#)]

- Saranyana. Al terme municipal es troba Saranyana, Podria tenir possibilitats de ser la ciutat romana de "Sarna" (esmentada en l'[Ora Marítima](#) d'[Avienus](#), però de dubtosa existència). Avui solament queden els murs i l'absis de la primitiva església [romànica](#), l'actual església, l'antic ajuntament i algunes cases.

Castell de la Todolella

El **castell de la Todolella** és un castell palau d'estil medieval construït en el [segle XIV](#) sobre una lloma al costat de la població de [la Todolella](#), en la comarca dels [Ports](#). Es tracta d'un edifici defensiu de caràcter senyorial, amb un pati al voltant del qual se situen el conjunt format per quatre cossos. El cos més antic i alt, on se situa la seua façana, alberga les habitacions a les quals s'accedeix per escala de pedra. Aquesta façana compta amb tres finestres ogivals amb traceria vegetal, amb altres tres més menudes sobre la principal amb [arc apuntat](#). Els altres cossos es destinen a estades de servei, com pallar, quadres, etc., situant-se en el cos posterior dues torres laterals i una menuda muralla. El pati

compta amb arqueria gòtica i pou de [carreus](#). Els murs estan realitzats amb fàbrica de *sillarejo* reforçats amb carreus en angles que es coronen amb [merlets](#). Els forjats són de biguetes de fusta amb revoltó de guix i les cobertes de teula corba sobre estructura de fusta.

Tradicions

Dansa guerrera de la Todolella

Villores

Història

La vila va ser conquerida per [Blasco I d'Alagón](#). Històricament va formar part del terme general de [Morella](#), encara que mai va ser una de les denominades aldees de Morella pel fet de ser un senyoriu laic. Segons [Viciàna](#), [Blasco I d'Alagón](#), a l'abril de [1233](#), va fer donació del lloc al [Reial](#)

[Monestir de Santa Maria de Sixena](#). Al segle [xvi](#) era senyor de Villores i de [la Todolella](#) Francesc Joan

Ciurana, i la jurisdicció criminal pertanyia a la vila de [Morella](#). El [1806](#) detenia el senyoriu, juntament amb el de [la Todolella](#), Francesc Vidal i Roca

Població.

42 habitants 2017.

Tradicions

Romeria al [Santuari de la Mare de Déu de la Balma](#). Se celebra a l'abril, el dissabte anterior al dilluns de Sant Vicent.

Monuments

Església dels Sants Joans

Religiosos

- Ermita de la Mare de Déu del Bon Succés. Situada als afores de la població.
- **Església parroquial**. Dedicada als Sants Joans. Joan Evangelista i Joan Baptista.

Civils

- Castell**. Es conserven ruïnes del castell d'origen musulmà.
- Palau dels marquesos de Vil·lores. Actual ajuntament.
- Nucli urbà. D'interès arquitectònic.

Llocs d'interés natural

- Molí de la Cova
- Muntanya de Sant Joan
- Font del Bosc

Ortells

41 habitants

Història[[modifica](#)]

Ortells és de fundació [àrab](#), i els [cristians](#) que el van conquerir van augmentar els seus edificis i població. En [Blasco d'Alagón](#) el va donar en [1233](#) a Joan d'En Brusca, senyor d'[Albocàsser](#), per tal de ser repoblat, i aquest li va atorgar la [carta de poblament](#) al cap de pocs anys. Els Brusca, també comtes de [Creixell](#), van ser la família que van generar el gran tronc dels senyors de Ortells, sent el més rellevant dels seus membres Dalmacio Creixell, que en [1212](#) va prendre part en la [Batalla de Las Navas de Tolosa](#), on va morir.[3]

Fins mitjans del [segle XIX](#), el senyor de Ortells va gaudir de la casa-castell (que actualment encara està en peus en la plaça major), però a partir de la derogació dels privilegis va vendre les seues possessions i es va absentar de la zona. Ortells, el 12 d'agost de [1835](#), va ser conquistada per les tropes [carlines](#) del general Quílez.[3]

Actualment, Ortells està integrat dins del terme municipal de [Morella](#), disposant d'un representant designat per l'Ajuntament per a la gestió de la localitat.

Monuments destacats[[modifica](#)]

- Casa-palau dels Brusca i dels comtes de [Creixell](#)**. Situada en la part més alta del nucli urbà, va ser habitada pels comtes de Creixell fins al [segle XIX](#), quan van perdre els privilegis nobiliaris i vengueren les seues possessions.[6]
- Església parroquial de Sant Blai i Santa Magdalena**, dedicada a l'assumpció de Maria..
- Casa Consistorial**, antiga llotja.
- Ermida dels Dolors**.

Església parroquial de Sant Blai i Santa Magdalena d'Ortells

Casa-palau dels Brusca i dels comtes de Creixell

Gastronomia

Poma de morro de llebre

que tradicionalment ha tingut molta fama dins i fora de les seues fronteres, per ser una poma de reduïdes dimensions i amb la forma allargada en la part de baix, la qual recorda al musell de la [llebre](#) i li dona el seu nom. A poc a poc, el seu cultiu s'ha anat abandonant i actualment només es pot trobar en algun dels horts de la localitat.

Un altre aliment a destacar són les seues pastes, representades per la típica coqueta de panoli. Aquesta peça, de forma plana i arrodonida, té una pasta feta per una mesura de [aiguardent](#), dues mesures d'[oli](#) i tres cullerades de [sucre](#) per a 150 grams de [farina](#). La característica d'aquesta pasta és que ha d'estar molt bé pastada i colpejada contra la taula repetidament per a trencar la massa i atorgar-li la seua textura característica. Per als durs hivern dels Ports, en Ortells es va crear el tradicional putxero d'Ortells, plat amb molts ingredients i calories per poder resistir les baixes temperatures.^[3]

Rogativa a la Balma

el 27 de setembre es du a terme la rogació a la Balma, una peregrinació des del poble fins al [Santuari de la Mare de Déu de la Balma](#),

Palanques

Història

Durant l'època medieval va ser un dels llogarets de [Morella](#), participant en els freqüents conflictes que van tenir en defensa dels seus drets enfront d'aquesta vila. Al segle xiv és considerat com un carrer de Morella i roman gairebé despoblat durant la guerra de Catalunya de [1463](#). Conserva restes d'una torre en la plaça major. Tenia uns 110 habitants el [1511](#), uns 100 el [1646](#), 70 el [1735](#), 268 el [1850](#) i 249 el [1900](#) des de llavors ha descendit la població de manera progressiva.

2020- 34 habitants

Durant les [guerres carlines](#) va prendre partit pel bàndol [isabelí](#).

Economia[[modifica](#)]

Basada tradicionalment en l'agricultura de secà i la ramaderia.

Monuments[[modifica](#)]

Església de l'Assumpció.

Monuments religiosos[[modifica](#)]

- **Ermita de la Mare de Déu dels Dolors**, edifici d'interès arquitectònic
- **Església Parroquial**. Dedicada a l'Assumpció de la Mare de Déu. Data del segle XVIII i és d'estil [barroc](#). En el mur de la dreta apareixen restes de l'anterior portada gòtica de l'antiga Església. En el seu interior hi ha retaules de [maçoneria](#) del segle XIX.[2]

Monuments civils[[modifica](#)]

- **Torre de Palanques**. Torre d'origen àrab, va ser desmuntada per tal de construir el pont sobre el riu Bergantes. La porta original de la torre va ser traslladada a la porta Ferrisa de [Morella](#).[3]
- **Ajuntament**. Data del [segle xvii](#) i compta amb un porxat amb [arcs de mig punt](#).
- **Font Vella Del [segle xvii](#)**.
- **Masia Borràs**. Masia en la qual es troben restes d'una [almàssera](#) que servia per a moldre [olives](#).
- **Molí de Palanques**. Situat al marge esquerre del riu Bergantes.

Llocs d'interés[[modifica](#)]

Riberes del riu Bergantes al seu pas per Palanques.

Pintures rupestres.

- **Pintures rupestres del Cingle.** Pintures rupestres naturalistes del període del [Neolític](#), amb una antiguitat de 5000 anys. Estan formades per més de 30 figures compostes per diversos grups de caçadors i animals salvatges. Les pintures es distribueixen entre dos abrics situats en dues coves.[
- **Mirador del Bergantes.** Des d'aquest mirador es pot albirar la vall del Bergantes i el poble de [Sorita](#).
- **Mola de Palanques.** Té 774 metres d'altura.
- **Riu Bergantes.** Riberes del riu Bergantes, que travessa el terme.

Festes i celebracions^{[[modifica](#)]}

- Festes patronals. En honor de Sant Cosme, Sant Damià i Sants Abdó i Senent. Durant la segona quinzena d'[agost](#).
- Romiatge a Sant Bernabé. Dissabte següent a l'[11 de juny](#).
- [Sant Antoni](#). Principal festa de l'hivern.
- Festa de Sant Marc (25 d'abril). Romiatge al [Santuari de la Mare de Déu de la Balma](#), on se celebra una missa i un dinar de germanor.

Sorita

Història

Va ser un dels denominats tradicionalment llogarets de [Morella](#) per trobar-se dintre del seu terme general. Segons [Escolano](#), [Blasco I d'Alagón](#) la va donar a poblar a [Andreu de Peralta](#) en [1233](#), i segons altres fonts va ser el rei [Jaume I](#) qui ho va fer el 31 de març de [1253](#). En el [segle xiv](#) va ser senyoriu de la família Fernàndez d'Heredia, i el 20 de desembre de [1367](#), Juan Fernàndez d'Heredia la va vendre als Jurats de Morella per 14.511 sous. Des de llavors es va mantenir com senyoriu d'aquesta vila i va formar part del terme general de Morella.

Habitants

111 habitats 2020.

Economia^{[[modifica](#)]}

L'economia es basa principalment en la ramaderia. Hi ha principalment granges de pollastres i de porcs, però també existeixen diversos ramats d'ovelles i cabres, així com una ramaderia de caps de bestiar braus. Minoritàriament també hi ha gent que treballa en l'agricultura, amb petits horts d'ús propi. En [2014](#) era considerat el municipi amb la taxa d'endeutament més alta per habitant del País Valencià.^{[[3](#)]}

Monuments

Església de l'Assumpció

Santuari de la Balma

Religiosos

- [Santuari-Cova de la Mare de Déu de la Balma](#), dedicat al culte des del [segle XIV](#)
- Església parroquial de l'Assumpció
- Creu Coberta, del [segle XVII](#)
- Ermita de Sant Antoni
- Ermita de Sant Marc

Civils

- Ajuntament
- Casa del *Castell*

Llocs d'interès

- Pineda dels Bons Mossos
- Fonts calentes de la Roqueta
- Font de la Veana
- Cova del Mas de Planells
- Barranc de Marrons

Festes locals

- Festes patronals. Se celebren a partir del [6 de setembre](#), dedicades a la Verge de la Balma, amb una escenografia gairebé medieval, on s'interpreta una escena de lluita entre un Àngel i el Dimoni. A més, es ballen danses tradicionals.

Santuari de la Balma

Història

Hi ha documentada una ermita al mateix lloc dedicada a [Santa Maria Magdalena](#) i [Blai de Sebaste](#) des del [1380](#), mentre el [1437](#) la titularitat de l'ermita ja havia canviat a la Mare de Déu,[\[2\]](#) possiblement a partir de la troballa de la imatge narrada per la tradició. Aquest és el motiu que l'altar de la capçalera ha estat sempre dedicat a santa Maria Magdalena, l'altar del lateral del [costat de l'Evangeli](#) ha estat ocupat per sant Blai, i l'altar de la Mare de Déu ha estat situat sempre al lateral del [costat de l'Epístola](#).

Les primeres obres documentades en són del 1539-40, quan es realitzen millores en l'hostatgeria i en l'església.[\[3\]](#) Entre [1577](#) i [1580](#), s'amplia l'hostatgeria a càrrec del mestre d'obres Miguel de la Ría. El [1594](#), es realitza la reixa forjada del cambril de la Mare de Déu.[\[4\]](#) El [26 de març](#) del [1617](#), un incendi destrueix el retaule de la Mare de Déu, i se salva la imatge amb sols el braç un poc cremat i tota fumada.[\[5\]\[6\]](#) Durant els anys [1628](#) a [1638](#), es reforcen els murs d'accés a l'església, i entre [1656](#) i [1657](#) es torna a ampliar l'hostatgeria, en direcció cap a l'església, en la part coneguda com *l'arquet*.

Creu coberta

L'actuació més important en el temple es fa entre els anys [1666](#) i [1670](#), amb l'ampliació de la nau, la construcció del campanar i la realització de la portada. Hi treballaren els mestres d'obres Pau Simó i Pedro Gorrita.

El peiró cobert situat al camí d'accés, a uns 100 m del santuari, i conegut per la *Creu coberta*, documentat des del [1617](#), és substituït el [1687](#) per un altre de nou realitzat per l'escultor Baltasar Mateo, mentre Carles Cases realitza el peu del peiró i la coberta. Posteriorment, el [1860](#), Joan Francesc Cruella decora la cúpula del temple.[\[7\]](#) La creu actual data del [1977](#), realitzada per Julio Adell Porcar, amb pedra d'[Ulldecona](#).[\[8\]](#)

En la segona meitat del segle XVIII, es realitza una reforma important de l'hostatgeria, realitzant una àmplia construcció formada per un gran pati obert, sobre el qual s'alça una planta.

La *Creu coberta* fou restaurada el [2002](#).[\[9\]](#) Els edificis de l'hostatgeria també estan en procés de restauració des de l'any [2007](#),[\[10\]](#) per convertir les antigues dependències en un allotjament rural de qualitat, i per a tal fi s'ha consolidat la roca, millorat les instal·lacions elèctriques, de clavegueres i d'aigua potable, i facilitat els accessos a persones amb discapacitat.[\[11\]\[12\]](#)